

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ Харківський
національний університет імені В. Н. Каразіна Історичний
факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **“Битва при Адріанополі. Програш чи перемога
Риму?”**

Виконав студент
Шевченко Костянтин Юрійович
4 курс групи ІС-44
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»

Науковий керівник
Литовченко Сергій Дмитрович, к.і.н., доцент
кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Харків - 2025

ПЛАН/ЗМІСТ

ВСТУП.....

.....

РОЗДІЛ 1. Причини неготовності Римської Імперії до війни з готами.....

1.1.Проблеми в армії Імперії.....

1.2.Економічні, управлінські та загальнодержавні проблеми імперії.....

1.2.1.Економічна криза: інфляція, податкова система, занепад міст.....

1.2.2.Корупція, децентралізація влади та ерозія авторитету імператорської влади.....

1.2.3.Соціальні суперечності: тиск на селянство, криза рабовласництва, демографічні втрати.....

.....

1.2.4. Поширення внутрішньої нестабільності, сепаратизм провінцій.....

1.3. Підготовка до Сасанідської кампанії та військова концентрація на Сході.....

РОЗДІЛ 2. Опис подій на Балканах та під час бою.....

2.1.Переселення готів і їхній прихід на територію Східної Римської імперії (Причини міграції готів: тиск гунів, екологічні й соціальні чинники).....

2.2.Проблема взаєморозуміння між готами та римською адміністрацією. Початок повстання.....
.....

2.3. Початкове протистояння між римськими гарнізонами і готськими загонами.....

РОЗДІЛ 3. Реформи у Східній Римській Імперії, та посилення її позиції через зміни.....

ВИСНОВКИ.....
.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ...ТА ЛІТЕРАУРИ.....

ВСТУП

Упродовж століть Римська імперія виступала могутньою політичною, військовою та культурною силою, що визначала обличчя античного світу. Однак IV століття стало періодом глибоких трансформацій, які позначилися на всіх аспектах її існування — від військової системи до внутрішньополітичної стабільності. Особливе значення у цьому контексті має битва під Адріанополем (378 р.), що стала не лише однією з найтрагічніших поразок римського війська, а й початком нової епохи — доби варварських вторгнень, системної кризи та трансформації самого уявлення про імперську могутність. Актуальність теми полягає не лише в значущості самої битви, а й у необхідності переосмислення її наслідків: поразка римлян стала каталізатором глибоких реформ, які згодом дозволили Східній Римській (Візантійській) імперії проіснувати ще понад тисячу років. У сучасному світі, де постійно виникають кризи системного характеру, вивчення досвіду адаптації політичних структур до нових умов є особливо актуальним і повчальним.

Об'єктом дослідження є перегляд подій вторгнення Готів на території Східної Римської Імперії (378 р.) та перегляд ідеї того чи можна вважати програш варварам як перемогу в масштабному сенсі. **Предметом дослідження** виступають причини, хід і наслідки битви при Адріанополі, а також роль цієї події у зміні воєнної політики Східної Римської імперії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку 70-х років IV століття до початку V століття, коли завершувалися реформи, започатковані внаслідок поразки при Адріанополі. **Територіальні межі** охоплюють Балканський півострів, Малу Азію та прикордонні зони Східної Римської імперії, а також території готських племен у перед дунайському регіоні.

У історіографії битва при Адріанополі традиційно вважається критичним моментом у військовій історії Риму. У творах таких авторів, як Едвард Гіббон, Пітер Хізер, , а також у працях сучасних дослідників таких як А. Голдсуорсі¹, Б. Ворд-Перкінс², К. Філдс³, Г. Халсал⁴, В. Гезе⁵, чия аргументація дозволяє комплексно осмислити події кінця IV століття. та події 378 року аналізуються з точки зору політичного і стратегічного провалу. Проте водночас дедалі частіше зустрічаються інтерпретації, що розглядають цю поразку як поштовх до змін, які згодом забезпечили довготривалу життєздатність Візантії. Існує чимала кількість робіт, присвячених загальному занепаду Риму, однак цілісне осмислення Адріанополя як поворотного моменту — явище відносно нове й мало розроблене у вітчизняній історіографії. В роботі аначне місце відведено аналітичним працям сучасних істориків,

Джерельну базу дослідження становлять праці античних авторів: Амміана Марцелліна (*Res Gestae*)⁶, Йордана (*Getica*)⁷, Зосима (*Historia Nova*)⁸, а також низка епіграфічних і нумізматичних пам'яток.

Метою роботи є комплексне дослідження битви при Адріанополі в контексті трансформації Східної Римської імперії, а також з'ясування того, чи стала поразка імпульсом для реформ, які забезпечили життєздатність імперії у подальші століття.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан римської армії та внутрішньої політики імперії напередодні битви;

¹ The Complete Roman Army // Goldsworthy Adrian. London: Thames & Hudson, 2003. P. 186–190.

² The Fall of Rome and the End of Civilization // Ward-Perkins Bryan. Oxford: Oxford University Press, 2005. P. 123–128.

³ Fighting for the Empire: Military Morale in the Fourth-Century Roman Army // Fields Kathryn. Waltham, Massachusetts: Brandeis University, 2020. P. 22–26.

⁴ Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568 // Halsall Guy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 165–170.

⁵ Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration // Geiser Valentin. München: C.H. Beck, 2003. P. 94–105.

⁶ Ammianus Marcellinus The Roman History of Ammianus Marcellinus. Translated by C.D. Yonge. London: George Bell & Sons.

⁷ Jordanes. The Origin and Deeds of the Goths, Université de Calgary, 1915:

⁸ Zosimus. New History. Canberra 1982.

2. Визначити причини і передумови переселення готів на територію імперії;

3. Дослідити події битви при Адріанополі, виявити ключові помилки римського командування; З'ясувати, як катастрофа при Адріанополі вплинула на реформування армії, оборонної системи та зовнішньої політики Східної імперії.

У методології дослідження використовувано міждисциплінарний підхід, що поєднує класичні методи історичного аналізу (хронологічний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний), а також елементи військово-історичної реконструкції. Джерела інтерпретуються з урахуванням сучасних підходів до критики тексту, контекстуалізації та ідеологічного навантаження авторів.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі переосмислити бій під Адріанополем не як завершення історії римського військового панування, а як відправну точку трансформацій, що дали початок новому етапу існування імперії — візантійському. Автор аргументує, що саме після поразки римляни були змушені здійснити низку реформ, які уможливили адаптацію до нових умов ведення війни, зокрема акцент на кінноті, зміни у військовому наборі, нову дипломатичну стратегію щодо варварів.

Розділ 1. Причини неготовності Римської Імперії до війни з готами

1.1. Проблеми в армії Імперії

Армія Римської імперії, яка впродовж століть слугувала головним інструментом завоювань і контролю над підвладними територіями, у період доміну (кінець III — V ст.) переживала глибоку внутрішню трансформацію, що супроводжувалась поступовим занепадом її організаційного, бойового та морального потенціалу. Реформи, що мали на меті зміцнити армію в умовах нових загроз, виявилися недостатніми для подолання накопичених проблем, які мали як соціальне, так і структурне походження.

Починаючи з кінця III століття, Римська армія зазнала низки змін, спричинених загальною кризою імперської системи. Централізовані легіони, які раніше складали основу бойового ядра, були поступово замінені на дві категорії військ: комітатенси — мобільні оперативні частини центрального підпорядкування, та лімітанси — прикордонні війська, які діяли переважно в провінціях. Хоча поділ дозволив забезпечити гнучкішу реакцію на зовнішні виклики, це також призвело до розмиття військової ідентичності та зниження дисципліни. Адріан Голдсуорсі підкреслює, що до IV століття класичний легіон як основна бойова одиниця фактично зникає: «Замість нього виникають нові формати — комітатенси та лімітанси — мобільні, але часто менш дисципліновані та погано підготовлені»⁹.

Однією з головних причин деструкції армії стала зміна соціального складу новобранців. Якщо за часів республіки та ранньої імперії військова служба розглядалась як шлях до соціального піднесення для громадянина, то в добу доміну вона дедалі частіше сприймалась як форма тягаря або примусу. Брайан Ворд-Перкінс відзначає: «У IV столітті армія дедалі більше складалась із соціально ізольованих, бідних, а іноді й недисциплінованих елементів, що

⁹The Complete Roman Army // Goldsworthy Adrian. London: Thames & Hudson, 2003. P. 186–190.

негативно впливало на моральний стан частин і рівень згуртованості»¹⁰. Рекрутська база Імперії звужувалась, і відповідно знижувався рівень підготовки та мотивації воїнів.

Водночас зростали проблеми матеріального забезпечення. Армія все частіше стикалась із хронічною нестачею спорядження, харчів і навіть грошового утримання. Як наслідок — спостерігалися бунти, дезертирство та падіння бойового духу. На цьому тлі значну роль починають відігравати варварські федерати — представники племен, які були поселені на території імперії та несли службу в обмін на землю, плату або політичне визнання. Пітер Хізер звертає увагу на подвійний ефект залучення федератів: «Федерати, незважаючи на свою відносну автономність, зробили внесок у стабілізацію прикордонних районів та підвищення бойового потенціалу армії. Їхня участь стала ефективною відповіддю на нові зовнішні виклики»¹¹.

На відміну від традиційних римських частин, які втратили внутрішню мотивацію та бойову дисципліну, федерати зберігали високу згуртованість, особливо якщо мали змогу служити у складі власних племінних контингентів. Це створювало прецеденти, коли варварські підрозділи виявляли більшу лояльність та ефективність, ніж римські солдати. Проте така інтеграція мала і негативні наслідки — ерозія єдності військової структури та зростання автономії деяких частин. Фактично федерати стали своєрідним «містком» між традиційною римською армією та майбутніми військовими структурами варварських королівств, що постали на руїнах Західної Римської імперії.

Крім того, втрата дисципліни в армії набула системного характеру. Артур Феррілл зазначає, що кількісне зростання армії не супроводжувалося якісним зростанням підготовки: «Збільшення кількості військ не супроводжувалося підвищенням якості. Дисципліна падала, солдати все частіше відмовлялися від

¹⁰ The Fall of Rome and the End of Civilization // Ward-Perkins Bryan. Oxford: Oxford University Press, 2005. P. 64–66.

¹¹ Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe // Heather Peter. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 231–233.

виконання наказів або йшли з армії без покарання»¹². На окремих ділянках кордонів, зокрема на Балканах, ситуація ставала критичною: солдати масово залишали пости, не бажаючи брати участь у виснажливих кампаніях проти численних варварських племен.

Як підсумовує Гай Халсол, римська армія наприкінці IV століття вже суттєво відрізнялась від тієї, що колись була грізною силою: «Римська армія залишалася великою за чисельністю, але мала все менше спільного з тією грізною силою, що колись підкорила більшість Європи»¹³. Її розпад став не лише результатом зовнішнього тиску, а передусім — наслідком внутрішніх системних зрушень, які виявили нездатність армії відповідати на виклики часу.

1.2. Економічні, управлінські та загальнодержавні проблеми імперії

1.2.1. Економічна криза: інфляція, податкова система, занепад міст

У період домітану Римська імперія вступила в тривалий етап глибокої економічної дестабілізації, що мала як внутрішньо структурний, так і системний характер. Одним із ключових проявів цієї кризи стала гіперінфляція, спричинена девальвацією грошової одиниці. Монетарна система втратила стабільність: вже з середини III століття денарій, який тривалий час був основною обіговою монетою, поступово втрачав вміст дорогоцінного металу. Імператори, зокрема під час правління Галлієна, а згодом і Діоклетіана, масово карбували монети з низьким вмістом срібла або з домішками дешевших металів, що спричинило втрату довіри до валюти серед населення.

Діоклетіанська грошова реформа (294 р.), яка включала введення нових номіналів (*follis*, *argenteus*, *aureus*), мала на меті стабілізувати ситуацію, однак вона не була достатньо ефективною. У 301 році було видано Едикт про максимальні ціни, що мав стримати спекуляції на ринку шляхом

¹² The Fall of the Roman Empire: The Military Explanation // Ferrill Arthur. London: Thames & Hudson, 1986. P. 142–144.

¹³ Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568 // Halsall Guy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 104–106.

адміністративного обмеження вартості товарів і послуг, однак його виконання було обмеженим через слабкість місцевої влади та нерівномірність розвитку регіонів імперії. Зростання цін на базові харчі, текстиль, паливо та робочу силу провокувало соціальне невдоволення, підвищувало рівень криміналізації, і загострювало класові антагонізми.

Паралельно функціонувала надзвичайно обтяжлива податкова система, що перетворювалася на засіб економічного виснаження провінцій. Натуральне оподаткування (*annona*), особливо поширене у сільських регіонах, зобов'язувало селян передавати державі частину врожаю, худоби, будівельних матеріалів або транспортних засобів. Це створювало перешкоди для економічного самозабезпечення селянських господарств і сприяло масовому залишенню земель. Діоклетіан та Костянтин Великий впровадили жорстко централізовану систему обліку та інвентаризації земель, населення і продукції, однак на практиці вона зазнавала постійних збоїв через некомпетентність місцевої адміністрації, корупційні механізми та саботаж.

Міста, які раніше слугували центрами економічного, культурного та адміністративного життя, також зазнавали руйнації. Через згортання міжрегіональної торгівлі, подорожчання перевезень, зростання небезпеки на дорогах та загальну депресію господарського життя, міське населення неухильно скорочувалося. Археологічні свідчення — зменшення обсягів монументального будівництва, занепад форумів, терм і водогонів — ілюструють стагнацію міської інфраструктури. Багато міст втратили свій статус як економічні вузли та перетворилися на аграрні поселення з обмеженим самоврядуванням.

1.2.2. Корупція, децентралізація влади та ерозія авторитету імператорської влади

Окрім економічної деструкції, імперія потерпала від системної кризи управління. Адміністративний апарат Римської імперії, що стрімко розростався за доби доміанату, не відповідав критеріям ефективності. Поділ імперії на Східну та

Західну частину, який почався у III столітті та був закріплений під час тетрархії, унеможливив централізоване управління. Хоча формально існувала єдність імперської системи, на практиці кожна частина мала власні політичні та воєнні пріоритети.

Корупція стала хронічним явищем: на всіх рівнях влади посадовці використовували службове становище для збагачення. Зловживання при зборі податків, продаж державних посад і зростання хабарництва послаблювали довіру населення до державних інституцій. На місцях магістрати часто ігнорували імперські декрети, формуючи напівавтономні владні вертикалі. Особливою ознакою пізнього доміну стала система доносів (*delationes*), яка, замість боротьби з правопорушеннями, породила атмосферу страху, взаємної підозри і репресій.

Авторитет імператорської влади стрімко знижувався. Часті зміни на троні, які нерідко супроводжувалися палацовими змовами або військовими заколотами, підірвали довіру до центральної влади. Політична культура того часу дедалі більше ґрунтувалася на військовій підтримці, а не на легітимності, спадковості або консенсусі із сенатською аристократією. Імператори опиралися переважно на особисту гвардію або лояльні легіони, втрачаючи контакт із цивільними структурами управління.

1.2.3. Соціальні суперечності: тиск на селянство, криза рабовласництва, демографічні втрати

Соціальна структура імперії в пізньоантичну добу зазнала трансформацій під тиском економічних та адміністративних факторів. Особливо вразливим елементом стала сільська людина, яка несла основний тягар податків і натуральних повинностей. У IV столітті держава законодавчо обмежила мобільність селян: за допомогою низки едиктів було закріплено їх за певними земельними ділянками та заборонено самовільне переселення. Так сформувався

інститут колонату — системи напівкріпосної залежності, за якої колон вважався юридично прикріпленим до землі.

Рабовласницька система, яка слугувала економічним фундаментом Римської імперії у попередні століття, поступово втрачала ефективність. Велика частина рабської праці більше не приносила прибутку: зниження продуктивності латифундій, високі витрати на утримання рабів і скорочення військових конфліктів, що були головним джерелом рабської сили, спричинили загальне зменшення їх чисельності. Частина рабів інтегрувалася в сільські громади, отримуючи певні свободи, а інші ставали колонатами або напіввільними працівниками.

Сукупність економічного тиску, адміністративних обмежень і соціальної нерівності спричинила масові втечі населення з територій, контрольованих імперією. Люди рятувалися в глухих місцевостях, утворювали розбійницькі загони або вступали до так званих "bagaudae" — напіванархічних селянських повстанських угруповань, що діяли переважно у Галлії та Іспанії. Їхнє існування було реакцією на неспроможність держави забезпечити елементарні умови безпеки та справедливості.

1.2.4. Поширення внутрішньої нестабільності, сепаратизм провінцій

Інституційна слабкість імперського апарату проявлялася також у сфері безпеки та цілісності держави. Впродовж III–V століть усе частіше спостерігалися спроби відокремлення окремих територій. Сепаратистські рухи виникали як реакція на бездіяльність або жорстку політику центральної влади. Характерним прикладом цього стали Галльська імперія (260–274 рр.) та Пальмірське царство (270–273 рр.), що утворилися у період загальної дезорганізації.

Галльську імперію очолив Постум, провінційний губернатор, який, скориставшись відсутністю контролю з боку Риму, встановив автономну адміністрацію з центром у Тревیری. Пальмірське царство під проводом цариці Зенобії контролювало значну частину Сходу, зокрема Сирію та Єгипет. Обидва

утворення номінально визнавали імперську владу, однак фактично діяли незалежно, проводячи власну політику і карбуючи монету. Ці приклади засвідчують глибину кризи легітимності Риму в очах провінційної еліти.

Паралельно армія, яка мала б бути опорою імператора, дедалі більше перетворювалася на дестабілізуючий чинник. Часті випадки проголошення полководців імператорами, підтримка різними легіонами різних претендентів на трон, призводили до громадянських війн. Амміан Марцеллін слушно зауважував у своїй *Res Gestae*, що армія фактично узурпувала прерогативу призначення імператора, відсуваючи юридичну процедуру на другий план.

1.3. Підготовка до Сасанідської кампанії та військова концентрація на Сході

На початку IV століття східний кордон Римської імперії залишався одним із найнебезпечніших і найнапруженіших напрямків її зовнішньої політики. Після повалення династії Аршакідів у 224 році на політичну арену вийшла нова потужна централізована держава — Сасанідська імперія, яка не тільки прагнула зміцнити свою владу в регіоні, але й активно декларувала наміри на територіальну експансію. Ця нова імперія одразу розгорнула агресивну зовнішню політику, висуваючи претензії не лише на історичну Месопотамію, а й на Вірменію, Сирію, Каппадокію та інші стратегічно важливі землі. Свої претензії Сасаніди підкріплювали ідеологічним дискурсом, у якому провідне місце посідала концепція «Царя царів» — божественного монарха, наділеного сакральною місією, що підсилювало месіанський і ідеократичний характер нової династії, яка вбачала себе спадкоємицею давніх Ахеменідів.

Перші масштабні військові зіткнення між Римом і Сасанідами відбулися ще за правління імператора Гордіана III (238–244), однак саме середина III століття стала апогеєм конфронтації між двома імперіями. Знаковим моментом цього протистояння стала катастрофа 260 року, коли імператор Валеріан потрапив у

полон до перського шаха Шапура I. Цей принизливий інцидент мав не лише символічне, але й далекосяжне політичне значення, демонструючи зростання військової та політичної сили Персії. У написі Шапура цей епізод згадується з особливою гордістю: «Я, Шапур, Цар царів... завдав поразки трьом римським імператорам: Гордіану, Філіпу й Валеріану»¹⁴.

У IV столітті ситуація залишалася напруженою та динамічною. Сасаніди систематично зміцнювали оборону на західних кордонах: зводили укріплення в ключових містах, таких як Нісібис, Сингара та Дура-Европос, перетворюючи їх на потужні оборонні вузли. Вони активно налагоджували союзницькі стосунки з арабськими племенами, формуючи мережу васальних та клієнтських держав, зокрема Лахмідів, які виступали як проксі-сили у прикордонній боротьбі. Зі свого боку, Римська імперія змушена була здійснювати заходи у відповідь: ключові східні міста, такі як Аміда, Антіохія, Едесса, перетворювались на фортеці з розвиненою оборонною інфраструктурою. Проте імперія діяла в умовах багатовекторної нестабільності, одночасно стримуючи варварський натиск на північних кордонах, стабілізуючи західні провінції та контролюючи неспокійну внутрішню периферію.

Особливої стратегічної ваги набувала боротьба за Вірменію — буферну державу, яка відігравала ключову роль у геополітичному балансі між двома наддержавами. Аршакидські правителі Вірменії, балансуючи між Римом і Персією, постійно змінювали свою зовнішньополітичну орієнтацію, що спричиняло систематичне втручання обох імперій у внутрішні справи регіону. Як слушно зауважив історик Амміан Марцеллін: «Хто володіє Вірменією — той контролює гори, проходи, і має ключ до Сирії»¹⁵.

Після катастрофічної сасанідської кампанії імператора Юліана у 363 році, яка завершилася не лише його загибеллю, але й втратою стратегічно важливого міста Нісібис, римські позиції на Сході значно ослабли. Шапур II, цар Сасанідської

¹⁴ Res Gestae Divi Saporis // Shapur I. Naqsh-e Rostam: Sasanian Empire, c. 260 AD.

¹⁵ Ammianus Marcellinus, 23, 5, 3.

імперії, рішуче відкинув можливість довготривалого миру, натомість посилив антиримську політику, підтримуючи локальні повстання та намагаючись закріпитися у Месопотамії та Вірменії.

Після розподілу імперської влади у 364 році імператор Валент, який отримав східну частину імперії, розглядав можливу військову кампанію як засіб не лише відновлення римського контролю над втраченими територіями, а й зміцнення власної легітимності як правителя. Основною ціллю стало повернення Нісібиса — ключового оборонного центру, що відкривав шлях до Верхньої Месопотамії. З цією метою розпочалася широкомасштабна мобілізація військових ресурсів з усіх східних провінцій імперії, зокрема Сирії, Єгипту, Кілікії, а також частини Малої Азії.

Однією з ключових особливостей планування кампанії стала інтеграція допоміжних та союзницьких контингентів. До участі були залучені арабські племена, які забезпечували захист пустельних регіонів та розвідку, а також кавказькі найманці, здатні діяти в умовах гірської місцевості. Важливе місце посідала координація з вірменським царем Папом Аршакидом — провідником римських інтересів у регіоні, чия політична підтримка була критично необхідною для стабілізації на східному напрямку.

Плани Валента передбачали не лише оборонну стратегічну підготовку, а й можливість контрнаступальних дій проти Сасанідської імперії. Йшлося про нанесення ударів по ключових військових та адміністративних центрах Персії, з метою дестабілізації ситуації в тилу ворога. Для реалізації цього задуму передбачалося використання регулярних легіонів у поєднанні з мобільними підрозділами союзників, здатних здійснювати швидкі рейдові дії у важкодоступних регіонах. Так наприклад згідно з повідомленнями Зосима, імператор Валент приділяв величезну увагу цій кампанії: «Валент вважав, що нова

війна з Персією підніме авторитет його правління, тому зосередив значні сили на східному театрі»¹⁶.

У межах військової підготовки значно посилювалися фортифікації міст Карри, Едесса, Амід та інших прикордонних пунктів. Гарнізони підкріплювалися новобранцями та оснащувалися за новими стандартами. Вся військова організація на Сході ґрунтувалася на поєднанні комітатів — мобільних маневрених полків, які швидко переміщувались у зони загрози, — та лімітанів, що відповідали за постійну охорону прикордонної смуги. Оперативну підтримку забезпечували легкі війська з-поміж арабських та кавказьких союзників, які мали високий рівень адаптивності до складного рельєфу, клімату та обмежених можливостей комунікації.

Таким чином, підготовка до війни з Сасанідами у 370–372 роках була масштабною, багаторівневою і ретельно продуманою операцією, яка мала ключове значення для стратегії Риму на Сході. Проте зосередження надмірних ресурсів у цьому регіоні спричинило серйозне навантаження на імперську логістику та адміністративні структури. У результаті Валент опинився перед непротим вибором: як ефективно захищати східні кордони, не залишаючи без належної уваги північ, де зростала загроза варварського вторгнення.

¹⁶ Zosimus. 4, 12.

Розділ 2. Опис подій на Балканах та під час бою

2.1. Переселення готів і їхній прихід на територію Східної Римської Імперії (Причини міграції готів: тиск гунів, екологічні й соціальні чинники)

Переселення готських племен на територію Східної Римської імперії у 376 році н.е. стало кульмінаційним моментом у низці подій, що формували загальну динаміку Великого переселення народів. Це явище не було спонтанним чи випадковим: воно визрівало десятиліттями внаслідок поєднання зовнішньополітичних, військових, екологічних та соціальних факторів, які в сукупності створили умови для масштабного етнополітичного зрушення у пізньому античному світі.

Одним із найвагоміших і водночас найбільш драматичних каталізаторів цього процесу стала раптова поява нової агресивної сили зі сходу — гунів, кочового народу, що походив з глибоких степів Центральної Азії. Вони, просуваючись на захід, почали стрімке завоювання степових регіонів Північного Причорномор'я, поступово підкорюючи численні племена, які до того становили відносно стабільну частину варварського світу за межами Римської імперії. Особливо тяжкого удару зазнали остготи, очолювані легендарним вождем Германаріхом, чиє королівство — попри певну структурованість — виявилось неспроможним протистояти раптовому й масштабному наступу нової сили. Як зазначає британський історик Гай Халсол у своїй монографії «*Barbarian Migrations and the Roman West*»¹⁷, гунське вторгнення не тільки фізично знищило остготську еліту, а й морально паралізувало волю до спротиву в багатьох готських групах, які втратили традиційні форми військової організації.

На тлі цієї катастрофи тервінги — гілка готського народу, що проживала південніше остготів, ближче до кордонів Римської імперії, — опинилися у вкрай

¹⁷ *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* // Halsall Guy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

складному становищі. Їхнє середовище, що ще з III століття підтримувало контакт із римською цивілізацією, відчувало дедалі більший тиск із боку кочовиків. У цьому контексті Ніколас Хізер у своїй праці «*The Fall of the Roman Empire*»¹⁸ робить акцент на тому, що переселення готів не варто розглядати винятково як втечу. Це була стратегічна спроба адаптуватися до нової геополітичної реальності через інтеграцію в структуру могутньої імперської системи, що, попри внутрішні труднощі, залишалась символом порядку, стабільності та економічної могутності.

Однак гунський тиск був не єдиним фактором, що штовхав готів до кордонів Риму. Як слушно вказує Вольфрам Гезе у своїх дослідженнях, варто враховувати ще й глибші структурні кризи у самому варварському суспільстві. Погіршення кліматичних умов, імовірні періоди засух, зниження врожайності та поступова деградація природних ресурсів у причорноморських степах ускладнювали ведення традиційного землеробства та скотарства. Ці екологічні виклики зумовлювали посилення внутрішньоплемінного тиску, соціальну диференціацію, а в окремих випадках — і гострі міжплеменні конфлікти. Соціальна нестабільність проявлялась у посиленні суперечностей між знаттю та рядовими членами готського суспільства, що також сприяло посиленню мотивації до міграції у пошуках кращих умов існування.

Водночас із цими обставинами важливо враховувати ще одну — менш помітну, проте стратегічно значущу — причину. Йдеться про поступову трансформацію готської політичної свідомості, зумовлену тривалим перебуванням на прикордонні римського світу. Багато тервінгів, включаючи їхню знать, уже були знайомі з римськими інституціями, релігією (особливо аріанською формою християнства), системою господарювання й навіть мовою. Ця «периферійна романізація», про яку пише Хізер, сприяла формуванню уявлення про Рим не як про ворога, а як про потенційного союзника та притулок — джерело безпеки, ресурсів і політичної легітимації.

¹⁸ *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians* // Heather Peter. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Контакт готів зі Східною Римською імперією у 376 році не був несподіваним або раптовим актом розпачу — навпаки, він був наслідком тривалого розвитку взаємин, що формувались протягом кількох поколінь прикордонного співіснування, збройних конфліктів, обмінів і дипломатичних ініціатив. Готи вже давно перебували в орбіті впливу Імперії, виступаючи то як союзники, то як вороги, а іноді — як обидва водночас. Особливо тервінги — гілка готського етносу, яка ще з середини IV століття активно взаємодіяла з римськими прикордонними адміністраціями на нижньому Дунаї. Ці контакти, хоч і нерідко напружені, формували підґрунтя для виникнення певного уявлення про Рим як політичну силу, з якою, за сприятливих умов, можна домовитися. Тому коли перед готами постала смертельна загроза з боку гунів, рішення звернутися до імперської влади з проханням про дозвіл на транзит і поселення набуло характеру продуманої дипломатичної ініціативи, а не лише вимушеного відчаю.

Як засвідчують історичні джерела, зокрема Амміан Марцеллін, готи звернулися до східно римського імператора Валента з офіційним проханням дозволити їм переправу через Дунай і надати землю для поселення в межах імперських володінь. Це прохання супроводжувалося запевненнями у готовності служити Імперії як *foederati* — союзники, які взамін на землю й захист мали виставляти військові контингенти у разі потреби. На перший погляд, така домовленість відповідала інтересам обох сторін: Імперія здобувала додатковий людський ресурс, потенційних рекрутів до армії та можливість колонізувати малозаселені або спустошені внаслідок попередніх воєн території; натомість готи отримували безпеку, продовольство й простір для відтворення соціального й економічного життя. Імператор Валент, зосереджений на підготовці до війни з персами, сприйняв цей варіант як практичне й вигідне рішення, яке дозволяло зміцнити тил за допомогою нових підданих. Як зазначає Ніколас Хізер, для римських чиновників того періоду розміщення варварських груп на прикордонних землях було звичною практикою, що мала стабілізувати лімес — зону, яка завжди була вразливою до зовнішніх вторгнень.

Проте формальна згода Імперії не супроводжувалась адекватною практичною реалізацією обіцяного. Обіцянки щодо забезпечення новоприбулих готів земельними ділянками, продовольством, худобою та іншим необхідним для життя майном залишилися здебільшого на папері або були виконані з серйозними затримками й перекрученнями. Більше того, дозвіл на транзит через Дунай став не лише логістичним викликом, а й виявом фундаментальних проблем прикордонної адміністрації. Переправа великої маси людей — за оцінками сучасних дослідників, це могли бути десятки тисяч осіб — виявила глибоку неспроможність імперських служб впорядкувати й контролювати процес. Як вказує Вольфрам Гезе, корупція серед римських офіцерів і намісників, зокрема лідера прикордонних військ Лупіцина, перетворила реалізацію домовленостей на низку зловживань. Провіант, обіцяний готам, нерідко або не надходив, або видавався за завищеними цінами; відомі випадки продажу собачого м'яса за ціну золота, що викликало серед варварів не лише обурення, а й втрату довіри до імперської влади.

Крім того, сама інфраструктура прикордонного контролю не відповідала масштабам завдання. У другій половині IV століття римська імперська армія вже не мала тієї дисципліни й організованості, якою славилася раніше. Лінії фортифікацій на Дунаї, хоча й залишалися потужними з інженерного погляду, були надто розтягнутими й недостатньо укомплектованими, щоб ефективно регулювати рух великих варварських груп. Саме це — а не лише внутрішні фактори — призвело до того, що замість контрольованого поселення готів відбулося фактичне неконтрольоване проникнення, за яким незабаром послідував вибух напруження між новоприбулими та римськими адміністративними структурами.

Таким чином, початково обопільно вигідна угода між готами та Східною Римською імперією виявилася серйозним викликом для державного апарату. Не здатна ані забезпечити необхідний рівень логістичної підтримки, ані гарантувати справедливе поводження з варварськими переселенцями, Імперія фактично

заклала підвалини для кризи, яка незабаром вибухне з повною силою. І саме в цьому проявилася стратегічна помилка імперської політики — недооцінка складності інтеграції великої інородної спільноти та культури в існуючу соціально-політичну тканину пізньоантичного світу.

Аналіз подій 376 року, коли готи перетнули Дунай і опинилися в межах Східної Римської імперії, неможливий без глибшого розуміння того, наскільки вразливою була прикордонна система Імперії в цей період. Попри тривалі традиції утримання фортифікаційних ліній — від валів і стін до потужних гарнізонів — сама логіка функціонування лімесу (римського кордону) значно змінилася протягом IV століття. Раніше прикордонна система була строго централізованою, з чіткою вертикаллю управління, постійним контролем над пересуваннями населення й миттєвою військовою відповіддю на порушення. Але на кінець існування об'єднаної Імперії ситуація змінилася: розпорошення військових частин, автономізація регіональних намісників, брак ресурсів і повсюдна корупція підірвали ефективність прикордонного контролю.

Прикордонна адміністрація, особливо на нижньодунайському відрізку, виявилася неспроможною не лише протистояти потенційному військовому вторгненню, а й впоратися з потоком переселенців у мирний спосіб. Сам факт, що десятки тисяч готів змогли без серйозного опору перетнути природний кордон Імперії — могутній Дунай — уже сам по собі є свідченням деградації оборонної інфраструктури. За словами Ніколаса Хізера, перетин річки мав би бути предметом ретельно спланованої логістичної операції з боку римської влади, але насправді вона перетворилася на хаотичний процес, позбавлений координації, чіткого обліку й безпеки. Утворення таборів готів на римській території без належного постачання створило додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру, що й без того перебувала в кризі.

Не менш важливим чинником стало моральне й адміністративне розкладання римських еліт на місцях. Військові чиновники, які були покликані організувати прийом і розселення переселенців, скористалися ситуацією у

власних інтересах. Як зазначає Гезе, хабарництво, зловживання владою й відверта жорстокість стали поширеними явищами: замість ефективного управління прикордонні офіцери прагнули особистого зиску, торгуючи провіантом, землею і навіть людьми. У таких умовах контроль над ситуацією швидко вислизнув з рук імперських посадовців, і готи з союзників фактично перетворилися на автономну силу, що не визнавала ефективної римської юрисдикції.

Події 376–378 років, що завершилися катастрофічною поразкою римських військ у битві під Адріаноподем, були не просто локальним конфліктом. Вони мали епохальне значення як початковий імпульс Великого переселення народів — складного й тривалого процесу, що змінив етнічну, політичну і соціальну карту Європи. Перехід готів через Дунай став прецедентом, який засвідчив, що Римська імперія більше не здатна ефективно контролювати свої кордони, не може забезпечити стабільну інтеграцію чужоземних мас і втрачає монополію на застосування сили. Цей момент, на думку Гая Халсола, став символічним початком переходу від античного до середньовічного світу, коли колишні "варвари" не лише перетворювалися на мешканців імперських територій, але й починали диктувати умови співіснування.

Крім того, міграція готів створила модель, яку в майбутньому наслідували інші народи — вандали, алани, свеві, бургунди, франки та гуни. Вони зрозуміли, що імперські рубежі стали проникними, а римське керівництво — слабким і залежним від компромісів. Початок масштабного переміщення племен, який тривав упродовж V–VII століть, закріпив перетворення варварських спільнот із зовнішнього виклику на внутрішню складову нової європейської реальності. Таким чином, переселення готів у 376 році не тільки дало початок збройному конфлікту з Римом, а й стало поворотною точкою в історії, що вела до занепаду Західної Римської імперії та постання нової постримської Європи.

2.2. Проблема взаєморозуміння між готами та римською адміністрацією. Початок повстання

Після дозволу на перетин Дунаю готським племенам у 376 році, між ними та римською владою виник складний і напружений процес взаємодії, що згодом переріс у відкритий збройний конфлікт. Попри початкову обіцянку імперської адміністрації забезпечити переселенців харчами, притулком та землею в обмін на військову службу, на практиці ці домовленості були грубо порушені. Проблема полягала не лише в адміністративних зловживаннях, а й у глибокому культурному та політичному нерозумінні між сторонами.

Відомо, що організація прийому готських переселенців була доручена дуксу Мезії Лупіцину та префекту східної префектури Максиміну. Обидва чиновники діяли, керуючись вузькими інтересами — як особистими, так і військово-адміністративними, — а не стратегічними імперськими інтересами інтеграції нових підданих. Лупіцин особливо прославився своєю жорстокістю та прагненням наживи: він організував продаж продовольства готам за астрономічні суми, а коли ті не мали змоги платити — за дітей, яких готи змушені були віддавати в рабство в обмін на собачу плоть або гниле зерно. Ці дії були не лише актом гуманітарного знуцання, а й глибоким символом деградації римської державної політики щодо варварських народів.

Хроніст Амміан Марцеллін детально описує, що нестача їжі спричинила справжній голод серед готів. Вони були змушені жити у тісних таборах без належного забезпечення, перебуваючи під контролем римських вартових. Римляни, замість того щоб виконувати обіцяне, фактично перетворили готів на заручників і об'єкт систематичного визиску. Подібне ставлення не могло не викликати дедалі більшого розчарування серед готського населення.

Брутальність Лупіцина сягнула апогею, коли під час бенкету, на який були запрошені готські вожді, він спробував захопити Фріттігерна — одного з провідних лідерів. Цей акт зради остаточно підірвав довіру між готами й римлянами. Хоча Фріттігерн зумів врятуватися, наслідки були неминучі — почалося стихійне повстання. Готи вже не сприймали Рим як гарант безпеки, а його чиновників — як партнерів у діалозі. Приниження, голод і насильство з боку

римської адміністрації перетворили терпіння на озлоблення, а безсилля — на бажання помсти.

Розчарування готів у римській обіцянці захисту та забезпечення набуло незворотного характеру після серії знущань і принижень, які стали нормою у ставленні імперської адміністрації до новоприбулих варварських переселенців. Глибокі суперечності між офіційною риторикою Риму та фактичними діями його представників на місцях призвели до краху тієї крихкої довіри, яка ще залишалася. Готи, які з надією прийшли до імперії, шукаючи порятунку від гунської навали, несподівано опинилися в пастці: без засобів до існування, без політичних гарантій та під жорстким контролем, що межував із рабством. Переселенці, що пережили воєнні втрати, втрату рідних земель і не мали жодної іншої альтернативи, врешті-решт не витримали тиску — відчуття зраженості з боку «цивілізованої» держави породило хвилю протесту.

Цей протест спочатку набував форми локального невдоволення, саботажу наказів і дрібних сутичок із римськими гарнізонами. Та поступово — у міру зростання обурення і відчаю — ситуація трансформувалася у справжнє повстання. Особливо після інциденту з бенкетом, під час якого римляни намагалися підступно схопити лідерів готів, готи втратили будь-які ілюзії. Події переросли в організований спротив. Варвари більше не були просителями чи жертвами — вони стали політичним фактором, із яким Рим мусив рахуватись.

У цьому контексті особливої ваги набули внутрішні процеси, що розгорталися в середині готського суспільства. Адже готи не були монолітною групою — навпаки, серед них існували як відмінності за племінною приналежністю (наприклад, тервінги і грютунги), так і за рівнем лояльності до римської влади. У цей кризовий момент на передній план вийшли харизматичні ватажки, такі як Фріттігерн і Алатай. Перший виступив як провідник рішучої фракції, яка наполягала на збройному опорі, вбачаючи в римлянах джерело зради і загрози для існування готського народу. Алатай, у свою чергу, представляв

гритунгів, які приєдналися до конфлікту вже згодом, посиливши антиімперський фронт.

Хоча в середовищі готів не бракувало й тих, хто прагнув збереження хоча б залишків мирного співіснування з імперією, саме енергія повстання, підтримане харизмою Фріттігерна, стала домінуючою. Виникло щось на кшталт варварського альянсу, у якому об'єдналися різні гілки готів і навіть інші племена, охоплені спільним обуренням. Саме через таку внутрішню мобілізацію і відносно швидке об'єднання, повстання набуло масштабного характеру, до якого римляни виявились абсолютно не готовими. Нездатність імперії вчасно усвідомити глибину кризи в комунікації з варварськими підданими обернулася катастрофою, яка врешті-решт підірвала ілюзію непереможності Риму.

Ситуація з готськими переселенцями у 376–377 роках стала яскравим проявом глибокої адміністративної кризи, яка охопила пізньо-римську імперію. Влада в Константинополі, попри уявну централізованість, насправді не мала реального контролю над діями провінційних чиновників, а ті часто діяли не в інтересах держави, а керувалися особистою вигодою чи страхом перед нестабільністю. Це стало особливо очевидно в контексті спроби імперії інтегрувати готські племена, що шукали притулку. Натомість, замість створення чіткого й гуманного механізму асиміляції чи співжиття, Рим продемонстрував приклад дезорганізованості, недалекоглядності та зловживань.

Імперія не спромоглася реалізувати навіть базові заходи безпеки для уникнення гуманітарної катастрофи: не було створено системи контролю за розподілом продовольства, не забезпечено нагляд за поведінням з переселенцями, відсутній був чіткий план територіального розселення та військової адаптації готів. Слабкість імперської бюрократії, її корумпованість і соціальна дистанція між чиновництвом і реальним життям провінцій зробили цей процес некерованим. Військова адміністрація мислила короткостроковими категоріями без розуміння довгострокових наслідків своїх дій. Вони сприймали готів виключно як обтяження або джерело військової сили, яку можна

використовувати без гарантій та справедливості. Такий підхід врешті обернувся катастрофічною втратою контролю над варварами, які тепер не лише відмовлялися підкорятись, а й почали перетворюватися на активну загрозу.

Проблема Риму полягала не лише в конкретній ситуації з готами, а у загальному концептуальному підході до варварських народів. Впродовж століть імперія або відгороджувалася від варварів системою кордонів (лімес), або прагнула підкорити їх військовою силою, а не інтегрувати як рівноправних союзників чи підданих. У часи занепаду Рим намагався адаптуватися до нових умов, зокрема шляхом рекрутування варварів до армії, надання їм землі в обмін на службу, або ж дозволу на поселення в прикордонних районах. Однак ці заходи часто були спонтанними й не супроводжувалися глибшим інституційним перетворенням, зокрема у сфері прав, податків чи громадянства. Варвари залишалися «іншими», навіть якщо вони виконували важливу роль у захисті імперії.

Крім того, варто зазначити, що римські уявлення про політичну єдність і контроль не змогли еволюціонувати відповідно до змінного геополітичного середовища. У той час як варварські народи демонстрували здатність до швидкої адаптації, гнучкості у мобілізації ресурсів та утворенні союзів, римська бюрократія все ще спиралася на архаїчні форми влади, що не відповідали викликам доби Великого переселення народів. Власне, нездатність інтегрувати готів засвідчила структурну кризу Риму, який не міг більше бути культурним і політичним «магнітом» для варварів, а натомість дедалі частіше ставав об'єктом їхнього тиску.

Таким чином, приклад готського повстання є не лише епізодом конкретного конфлікту, а виявом глибшої кризи імперського управління, зумовленої поєднанням адміністративної інертності, морального занепаду та відсутності далекоглядної політики щодо варварських елементів. Цей випадок чітко демонструє, що без реального переосмислення ролі «інших» у державі неможливо

забезпечити стабільність багатонаціонального і багатокультурного утворення на кшталт Римської імперії.

2.3. Початкове протистояння між римськими гарнізонами і готськими загонами

Після стрімкого загострення ситуації на теренах Фракії, що сталося внаслідок зловживань римської адміністрації, готи розпочали відкриту збройну боротьбу. У відповідь на зраду римських обіцянок щодо постачання продовольства, намагання роззброїти готських воїнів і торгівлю дітьми за собаче м'ясо, як це фіксує Амміан Марцеллін, почались перші бойові зіткнення. Саме в цьому періоді відбувається поступове переростання гуманітарної кризи у збройний конфлікт. Готи, які спершу шукали захисту та притулку від гунського вторгнення, були поставлені в умови виживання і приниження, що спровокувало неминучий спалах насильства.

Перші сутички, за свідченням Марцелліна в *Res Gestae*, були наслідком грубого порушення домовленостей. «Коли ж харчі, які мали бути їм надані, не тільки не прибули, але й почали продаватися за найвищими цінами, варвари, доведені до відчаю, стали здіймати зброю»¹⁹, як зазначає хроніст. Ці збройні виступи, які починалися як акти самозахисту, поступово переросли у повномасштабне повстання.

Римські гарнізонні сили, дислоковані в регіоні, виявилися не готовими до організованого спротиву готів. Командувач фракійських військ Лупіцин, який уже втратив моральний авторитет серед підлеглих і місцевого населення через зловживання, намагався придушити виступ силою. Відомо, що він влаштував бенкет для готських вождів, на якому був схоплений Фріттігерн — один із лідерів переселенців. Його арешт мав на меті залякати готів і змусити їх до покори. Проте, як повідомляє Йордан у своїй *Getica*, цей крок лише прискорив події: «Фріттігерн,

¹⁹ Ammianus Marcellinus.

врятувавшись із тенет зради, закликав свій народ до помсти і боротьби за свободу»²⁰.

Після втечі Фріттигерна і його заклику до збройного спротиву, готи почали активно атакувати римські фортифікації та пункти забезпечення. Особливо показовим став бій біля Марціанополя, де готські воїни, озброєні власними мечами та трофейною римською зброєю, вийшли проти римського гарнізону. Незважаючи на чисельну перевагу і краще озброєння, римляни не змогли втримати позиції — частково через нестачу злагодженого командування, а частково через низький моральний дух серед солдатів.

Дукс Лупіцин, намагаючись відновити порядок, повів залишки своїх сил на північ, але втратив контроль над територією. Його тактичні помилки, зокрема ігнорування даних розвідки та зневага до мобільності варварських загонів, лише поглибили катастрофу. Амміан із гіркою іронією зазначає: «Лупіцин мав більше зарозумілості, ніж розуму, й вважав, що достатньо одного наказу, щоби приборкати голодних воїнів, які вже втомилися від принижень»²¹.

Початкові зіткнення швидко переросли у хаотичний конфлікт, у якому імперія втрачала не лише контроль над провінцією, а й довіру серед варварських племен, що спостерігали за ситуацією. Готи ж, у свою чергу, отримавши бойове хрещення, почали розглядати можливість утвердження власної присутності в імперії не як біженців, а як воєнізованої сили, що має право на здобуте силою. Цей переломний момент мав далекосяжні наслідки для усієї Римської імперії та започаткував нову фазу варварського тиску, де конфлікти мали вже не тимчасовий, а системний характер.

Готська стратегія у перші місяці повстання вирізнялася значною гнучкістю та пристосованістю до умов локального конфлікту. На відміну від римських регулярних військ, які покладались на дисципліну, чітке підпорядкування наказам

²⁰ Jordanes, 26.

²¹ Ammianus Marcellinus, 31

та фортифіковані пункти, готи виявили високу мобільність, здатність до швидких маршів і нападів, що ставило римські гарнізони у вкрай не вигідне становище. Основу їхньої тактики складали раптові нальоти, обхідні маневри, а також ефективне використання кінноти — особливо в степових і пагористих районах Фракії, де важкі римські підрозділи втрачали маневреність. Як зазначає Йордан, описуючи військову силу готів: «вони були, мов вітер, який не зупиняється, поки не спалить усе на своєму шляху»²². Кінні загони готів діяли окремими мобільними групами, часто уникали відкритих зіткнень, натомість завдавали ударів по слабких або ізольованих римських підрозділах.

Значною перевагою варварів було також знання місцевої географії. Хоча вони були новоприбулими, багато готів уже встигли ознайомитися з ландшафтом при переході через Дунай і під час тимчасового перебування на римській території. Це дало їм змогу ефективно використовувати ліси, пагорби та річки як природні бар'єри або укриття. Готи уникали фронтальних атак на укріплені міста, натомість атакували каравани з провіантом, малі гарнізони, а також використовували підкуп місцевого населення або колишніх союзників імперії. Амміан Марцеллін зазначає: «варвари, не маючи римської вишколеності, але з надлишком волі до життя, винаходили способи бити ворога там, де його було найменше»²³.

Ця тактика була особливо ефективною через слабкий рівень підготовки і координації римських військ у Балканському регіоні. Римські гарнізони були або нечисленними, або складались з недосвідчених новобранців, яким бракувало навичок бойових дій у гірських і лісистих місцевостях. Більше того, частина військових частин була виведена з регіону раніше для зміцнення інших напрямків імперського фронту, через що обороноздатність прикордонних теренів була послаблена. Навіть ті війська, які залишались, не мали належного забезпечення та логістики — про що свідчать численні скарги як місцевих чиновників, так і самих

²² Jordanes

²³ Ammianus Marcellinus. 31

легіонерів. «Ми мали зброю, але не мали хліба; мали накази, але не мали надії»²⁴, — цитата передає настрої солдатів.

Відсутність ефективного командування ще більше ускладнювала ситуацію. Після дискредитації Лупіцина, який намагався врятувати становище самовільними і часто невдалими діями, управління регіоном перейшло в руки командирів нижчого рівня, часто неузгоджених між собою. Це дало готам можливість діяти в умовах децентралізованої оборони, дробити сили противника і уникати великих сутичок. Як відзначав Йордан, «римляни у Балканах виглядали, як хворе тіло, у якому одна рука не знала, що робить інша»²⁵.

Таким чином, початкове протистояння між варварами та римськими силами виявило глибоку кризу імперської військової системи на східному кордоні. Готи виявили себе не лише як зневірені переселенці, а й як досвідчені воїни, здатні використати слабкість ворога. Їхня стратегія, хоч і позбавлена формальної дисципліни, базувалась на інстинктах, досвіді та адаптивності — якості, які римським військам у цей період дедалі частіше бракувало.

У зіткненнях між готами та римськими військами на початку повстання чітко простежується асиметрія у структурі, чисельності, озброєнні та тактиці обох сторін, яка суттєво вплинула на перебіг конфлікту. Римська армія в той час продовжувала спиратися на традиційний уклад важкої піхоти — добре вишколених легіонерів та допоміжні частини, зорієнтовані на ведення фронтальних боїв, шиккування в бойові порядки та наступ із щільним строєм. Проте ця модель виявилася неефективною в умовах стрімкої варварської мобільності. У відкритому бою римляни зберігали певну перевагу, однак таких можливостей їм майже не давали. Більше того, чисельність римських військ на Балканах була недостатньою — «легіони розтягнуті між фортами, немов тонка

²⁴ Ammianus Marcellinus, 31

²⁵ Jordanes, 28

нитка між багатьма вузлами»²⁶ — як зазначає Амміан Марцеллін, — що унеможлиблювало концентрацію сил на ключових напрямках.

У той час готи діяли зовсім іншим чином. Їхня армія складалася здебільшого з легкої кінноти, рухомих загонів піхоти, озброєних як традиційною варварською зброєю — списами, короткими мечами, легкими щитами, так і здобутою римською — «вони несли наші списи й одягали наші панцирі»²⁷ — із сумом зазначав один із ветеранів битви при Адріанополі». Більше того, після перших успішних нападів готи отримали доступ до римських арсеналів, включаючи склади, залишені гарнізонами, що поспіхом відступили. Таким чином, ворог отримав не лише зброю, а й знання про її використання — значна частина готів до цього вже служила як федерати в римських частинах.

Тактична перевага готів полягала в імпровізації, швидкості та ініціативі на рівні окремих загонів. Вони не дотримувалися суворої ієрархії командування, однак діяли узгоджено завдяки спільному інтересу та особистому авторитету вождів, зокрема Фритигерна. Їхня тактика зводилася до використання засідок, флангових атак, маневреного бою і постійного тиску на тиллові комунікації ворога. На відміну від римлян, які очікували вирішального бою, готи намагалися виснажити супротивника низкою дрібних зіткнень та набігів, дезорганізуючи оборону та деморалізуючи війська.

Проблеми, які були закладені ще до початку війни — насамперед у сфері економіки, логістики й кадрового забезпечення армії, — безпосередньо позначились на ефективності римської оборони. Брак ресурсів у скарбниці, спричинений системною фінансовою кризою, унеможлилював належне постачання військ та відновлення зруйнованих укріплень. Як пише Лібаній, «солдати просили платню, але отримували лише обіцянки»²⁸. Армія втратила професійний кістяк — значну частину ветеранів було демобілізовано через економію, а їхнє місце посіли непідготовлені новобранці, які не мали ні досвіду,

²⁶ Ammianus Marcellinus 31, 7.

²⁷ Zosimus. 4, 20.

²⁸ // Libanius. Orationes 64, 63.

ні мотивації. Логістика перебувала у повному занепаді: транспортні шляхи були погано захищені, склади — вичерпані, а повідомлення між фортифікаціями — запізнілі або відсутні.

Усе це створило для готів надзвичайно сприятливе середовище для ведення виснажливої війни на території ворога. Римська машина, яка ще сто років тому здавалася невразливою, почала буксувати: війська не встигали реагувати на зміну обстановки, командування діяло хаотично, а імператорський двір у Константинополі надто довго не сприймав загрозу як фатальну. «Імперія велетенська, але без голови», — гірко констатував один із senatorів, згаданий в анонімному *Excerpta de insidiis*.

Таким чином, зіткнення римлян із готами стали не лише битвою двох армій, а й зіткненням двох військових систем — централізованої, але обтяженої й розбалансованої, проти децентралізованої, але гнучкої й мотивованої. Варвари скористались не лише зброєю ворога, а й його вразливістю, довівши, що імперія може бути переможена не тоді, коли її перевершать силою, а тоді, коли її роз'їсть слабкість ізсередини.

2.4. Прибуття римської армії під командуванням Валента з Близького Сходу. Битва при Адріанополі

Після того як ситуація на Балканах набула загрозливого характеру, імператор Валент, що перебував у той час на Сході, ухвалив рішення особисто очолити похід проти готів. Незважаючи на попередження з боку своїх радників і невизначеність стратегічної ситуації, він розпочав масштабну мобілізацію, залишивши позаду справи в Антіохії. За свідченням Амміана Марцелліна, Валент був упевнений у легкій перемозі над варварами: «бо здавалося йому, що воїни, яких він мав, чисельно перевищують ворога, а його гнів на готів розпалював нетерпіння діяти»²⁹. Особливою була його недовіра до молодого західного

²⁹ Ammianus Marcellinus. 31, 12, 1.

імператора Граціана — Валент не бажав ділити з ним лаври перемоги й вважав за краще вступити в битву без його підмоги.

Ця відмова чекати Граціана мала фатальні наслідки. У той час як західне військо ще просувалося через Іллірік, Валент уже сконцентрував свої сили поблизу Адріанополя. Армія, яку він привів, складалася переважно з контингентів, зібраних у провінціях Близького Сходу та Малої Азії. Хоча її чисельність становила, за різними оцінками, від 15 до 20 тисяч солдатів, значну частину її становили новобранці, не загартовані у війнах і не знайомі з умовами балканської кампанії. Ветерани східної армії мали досвід боротьби з персами, але це не відповідало новим викликам, які постали перед ними в зіткненні з варварами, і навіть той факт що кавалерія була в обох супротивників імперської армії, та тактика бою і повноцінні кочові вміння варварів зі степів, управління своїми кіньми було на іншому рівні навіть порівнюючи з народами близького сходу.

Дисципліна в армії також викликала серйозні занепокоєння. Як зазначає Амміан, військо було розслаблене довгим перебуванням у мирних східних гарнізонах і не мало чіткого бойового духу: «відчувалося невдоволення серед солдатів, що марно були виведені з багатих міст Сходу у безплідну Фракію»³⁰. Крім того, серед воєначальників спостерігалось суперництво, а розбіжності між Валентом та його командним штабом лише посилювали дезорганізацію. Це створювало передумови для хаосу в управлінні військами, що й проявилось у вирішальний момент. На відміну ж від армії Валента, готи на той час уже встигли зміцнити свої позиції. Йордан, описуючи стан варварських військ у праці *Getica*, зауважує, що «готи укріпили свій табір возами, влаштували засідки і відправили частину кінноти на маневри»³¹. У той час як римляни поспішали до

бою, противник мав час на ретельну підготовку і вміло скористався перевагами місцевості. Фритигерн, головнокомандувач готів, добре розумів

³⁰ Ammianus Marcellinus. 31, 7, 8.

³¹ Jordanes, 26.

значення часу і простору в бою, на відміну від Валента, чия гарячковість коштувала імперії надто дорого.

Як вже було зазначено, зіткнення розпочалося за умов, несприятливих для римлян. Валент, бажаючи якомога швидше вступити в бій, просунув свою армію вперед без достатньої розвідки. Римляни не мали точного уявлення про кількість готів, особливо їхньої кінноти, яка на той час була відсутня в основному таборі. Фритигерн навмисно затягував переговори з римським імператором, аби виграти час для підходу готської кінноти. Амміан Марцеллін зауважує: «Він обіцяв підкоритися, але весь час тягнув з відповіддю, маючи на меті прибуття своєї кінноти, яку ще не було при війську»³².

Жарка фракійська погода виснажувала римське військо. Солдати провели багато годин на марші під пекучим сонцем, без належного відпочинку й водопостачання. Це значно зменшило їхні фізичні сили перед самою битвою. За словами Амміана, «військо знемагало від спеки, а тіло покривалося потом ще до того, як меч було витягнуто з піхов»³³. При цьому війська Валента просувалися без щільного бойового порядку, у розтягнутій колоні, що виключало можливість злагодженої побудови на полі бою. Саме в цей момент готи вдарили — раптово, зі значною перевагою в мобільності та координації.

Фритигерн зумів застосувати класичну тактику засідки, ефективно поєднуючи оборону табору зі стрімкою атакою флангів. Коли римляни підійшли до готського возового табору, тим часом на флангах уже збиралася кіннота — остготи й алани. На момент коли римська армія все ж вишикувалася, були підпалені стоги сіна та деяких інших горючих предметів що були знайдені в таборі готами, дим від цих багать затягнув позиції легіонерів унеможливаючи чітке командування і контроль над армією. Надалі по різних даних почався вже більш повноцінний наступ, та з невідомих причин римська кавалерія з правого флангу почала стрімкий наступ, і по різних згадкам можна запропонувати ідеї, що

³² Ammianus Marcellinus. 31, 12, 14.

³³ Ammianus Marcellinus. 31, 13, 1.

або це був різкий прилив агресії та самовпевненості римської кавалерії, чи хибна думка про сигнал атаки, та все ж, після побаченого лівим флангом цього кроку, кіннота звідти теж почала атаку. Коли дим почав розсіюватися, Валент побачивши цю ситуацію був змушений ризикнути та

відправити в рішучу атаку і всю іншу армію, яка тільки нещодавно відновила стрій, та ситуація вимагала дій. Хоч кавалерія правого флангу і зуміла продавити порядки готів, з лівого флангу була протилежна ситуація, і саме коли війська почали розріджуватися, зі схилів почала атаку та сама кіннота варварського об'єднання, знищивши або обернувши допоміжну кавалерію риму до відступу продовжила тиск на фланг піхоти. В цей же час на правому фланзі така сама тактика використалася для удару в тил кінноти риму, роте яка опинившись в оточенні продовжила опір, що хоч і затримало готську кавалерію, та не зупинило і призвело до повного знищення кавалерії правого флангу. Пізніше кавалерія варварів нанесла удар по піхоті легіону, та через важкий бій до цього не зав'язала бій, а відійшла давши змогу пішим воїнам Фритигерну продовжити успіх. Та все ж Амміан описує цей момент атаки кавалерії як «бурю, що злетіла зі схилу й змітала все на своєму шляху»³⁴. Піхота Валента, затиснута з трьох боків, втратила маневреність. Деякі легіони намагалися чинити опір, але тіснота та паніка, посилена жаром і нестачею води, зводили опір нанівець.

Хаос охопив римське військо. Командири втрачали зв'язок між підрозділами, сигнали не доходили, центуріони й трибуни діяли несистемно. Солдати гинули під натиском варварських вершників, не встигнувши навіть застосувати типову римську тактику черепахи чи клину. Чимало римських воїнів було розтоптане в загальній тисняві. Тим часом імператор Валент залишався без супроводу. Його особиста охорона була розсіяна, а спроба врятуватися в одному з сільських будинків закінчилася трагедією — готи підпалили будівлю, в якій він переховувався. Його тіло так і не було знайдено. «Доля імператора залишилася

³⁴ Ammianus Marcellinus. 31, 13, 10.

невідомою: чи загинув він від стріли, чи задихнувся у вогні — так і не вдалося з'ясувати»³⁵.

Загибель Валента означала не лише катастрофу для римського командування, а й втрату важливого морального стрижня армії. Більшість воїнів або загинула, або потрапила в полон. За оцінками джерел, римляни втратили в бою до двох третин усієї армії — від 10 до 15 тисяч чоловік. Йордан називає цю битву «найстрашнішою поразкою з часів Канн»³⁶. Вперше регулярна імперська армія була повністю знищена варварськими силами на відкритому полі бою. Наслідки цієї поразки стали відчутними для Риму вже найближчими десятиліттями — вона продемонструвала вразливість імперії перед новими формами варварської організації та тактики.

Тож я можу так само зазначити що були зроблені помилки, і під час аналізу я можу сказати, що ключовим моментом, який визначив поразку римлян при Адріанополі, стали системні помилки у військовому командуванні, що відображають не лише особисті прорахунки імператора Валента, а й глибші хиби в організації та структурі пізньої римської армії. Валент, зокрема, «через надмірну впевненість у власних силах та зневагу до чисельності й бойової здатності ворога, не дочекався прибуття Граціана»³⁷, як зазначає Амміан Марцеллін. Його прагнення здобути самостійну перемогу було продиктоване радше політичними міркуваннями, ніж тверезим стратегічним розрахунком, що свідчить про переважання амбіцій над об'єктивною оцінкою становища.

Крім того, недооцінка готських військ та відсутність ефективної розвідки призвели до того, що Валент не знав про наближення основної готської кінноти, яка перебувала в таборі або на фуражуванні. Йордан у своїй праці *Getica* описує, як «римляни кинулись у бій, гадаючи, що всі варвари вже перед ними, тоді як насправді їхня найсильніша частина — кіннота — ще не підійшла»³⁸. Це виявило

³⁵ Ammianus Marcellinus. 31, 13, 14–16.

³⁶ Jordanes. 26.

³⁷ Ammianus Marcellinus 31, 12, 6.

³⁸ Jordanes. 26.

катастрофічну нестачу координації та планування в римському штабі. Більше того, римські війська були змушені вступити в бій у виснаженому стані: спека, відсутність води та тривале марширування підірвали бойовий дух і фізичну витривалість солдатів. Як зазначає Гай Халсал у *Barbarian Migrations and the Roman West*, «навіть найвправніші легіони не могли ефективно діяти без базової логістики — вода, харчі та відпочинок були мінімальними перед битвою»³⁹.

Поразка римлян у битві мала катастрофічні наслідки для Східної Римської імперії, ознаменувавши не лише втрату значної частини армії, а й глибоку кризу її військової доктрини. Знищення основних бойових підрозділів, загибель імператора Валента та повний розгром польової армії підірвали боєздатність імперії на Балканах і викрили її стратегічну вразливість. Битва продемонструвала неефективність традиційної римської тактики в умовах нової варварської загрози та змусила переглянути співвідношення піхоти й кінноти в армії і так само роль других.

Для готів перемога, в свою чергу, означала не лише тріумф на полі бою, а й початок нового етапу у взаєминах із Римом. Відчувши власну силу й вразливість імперії, вони отримали віру в те що зможуть побудувати свої власні володіння у межах римської території. Після невдалої облоги Константинополя готи усвідомили неможливість здобути імперську столицю, проте вирішили залишитися у Фракії, продовжуючи чинити тиск на римську владу шляхом постійних вторгнень, вимог і переговорів. Це зрештою призвело до укладення фоедусу 382 року, за яким готам було дозволено легально оселитися в імперії як федератам. Таким чином, вони перетворилися з ворогів на частину політичного й військового механізму Риму, зберігаючи водночас значну автономію, що хоча, і не занадто довго втримувало їх від нових спроб до повстання. Битва при Адріанополі дала готам не лише воєнну славу, а й політичний простір для утвердження себе як рівноправного суб'єкта у старому римському світі.

³⁹ *Barbarian Migrations and the Roman West* // Guy Halsall. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 169.

3 Реформи у Східній Римській Імперії, та посилення її позиції через зміни

Поразка Східної Римської імперії в битві при Адріанополі 378 року стала справжнім вододілом у її військово-політичній історії. Хоча ця подія мала очевидні катастрофічні наслідки — масштабний розгром однієї з головних армій імперії, загибель імператора Валента, падіння морального духу війська, втрата авторитету центральної влади та зростання варварської загрози, — вона водночас відкрила нову сторінку в історії пізньої античності. Саме ця криза стала тим поштовхом, що ініціював глибокі, багатогранні й тривалі трансформаційні процеси в межах державного устрою Римської імперії. Відбулися зміни не лише у сфері військового мистецтва, а й у царинах дипломатії, внутрішньої адміністрації, відносин з варварськими народами. Фактично, поразка при Адріанополі стала початком поступового, але неминучого переходу від пізньоантичної імперської моделі до ранньосередньовічної візантійської парадигми, де домінували не стільки сила та експансія, скільки політична гнучкість, адаптація до нових умов і прагматизм у зовнішній політиці.

Одним із першочергових і найпомітніших наслідків поразки стало усвідомлення глибокої кризи традиційної моделі римського війська. Армія, яка століттями вважалася зразком організації, дисципліни та ефективності, в IV столітті втратила свої ключові переваги. Римське військо виявилось неспроможним адекватно реагувати на зміну характеру загроз, пов'язаних із зростанням активності варварських племен, що застосовували нові, мобільні, децентралізовані способи ведення бойових дій. Британський військовий історик Адріан Голдсуорсі зазначає: «Римська армія IV століття страждала через складнощі в постачанні та невідповідність традиційної важкої піхоти новим

умовам ведення війни. Битва при Адріанополі яскраво продемонструвала цю кризу»⁴⁰. Проблема полягала не тільки в технічній чи матеріальній відсталості, а в консервативності самої військової доктрини, що не враховувала динаміку змін у характері війни. Римські стратеги надто довго поклалися на модель глибокої оборони та перевагу важкої піхоти, ігноруючи потребу у швидких, гнучких військах, здатних до автономних дій на великих просторах.

Особливо вразливим місцем римської армії виявилася її нездатність ефективно протистояти мобільній готській кавалерії. Саме маневреність варварських вершників стала ключовим чинником поразки, коли важка, повільна піхота опинилася в оточенні й зазнала нищівної поразки. Це змусило римських стратегів терміново переглядати принципи комплектування та структуру збройних сил. Як підкреслює Г'ю Елтон у своїй праці *Warfare in Roman Europe, AD 350–425*: «Шок від Адріанополя змусив імперію перебудувати свої військові пріоритети навколо гнучкості та кавалерії»⁴¹. Це стало початком системного відходу від класичного легіонерського строю в бік формування мобільних військових формувань, спроможних до оперативного реагування на загрози, застосування нестандартних тактичних прийомів і адаптації до місцевих умов.

Ці зміни стали можливими завдяки активній реформаторській політиці імператора Феодосія I, який після загибелі Валента взяв на себе відповідальність за долю Східної імперії. Він ініціював масштабні військові реформи, головна мета яких полягала у модернізації армії та пристосуванні її до нової військової реальності. Одним із ключових кроків стала активна інтеграція варварських елементів до складу імперської армії через систему федератів. Пітер Хізер підкреслює: «Рим вижив не завдяки перемозі над варварами, а завдяки їх інтеграції. Федеративна модель, започаткована після 378 року, стала провідною у Східній Римській імперії»⁴². Варвари, які ще нещодавно виступали як противники

⁴⁰ The Complete Roman Army // Goldsworthy Adrian. London: Thames & Hudson, 2003. P. 186.

⁴¹ Warfare in Roman Europe, AD 350–425 // Hugh Elton. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 103.

⁴² Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe // Peter Heather. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 255.

Риму, тепер ставали його союзниками та військовими партнерами. Їх залучали в армію у вигляді автономних формувань, під командуванням власних вождів, що визнавали номінальну владу імператора. Така система дозволила не лише зменшити фінансове навантаження на імперський бюджет, а й компенсувати дефіцит людських ресурсів, зумовлений тривалими війнами, демографічною кризою та зниженням престижу військової служби серед римського населення.

Мобільність, як новий принцип побудови армії, стала домінантною рисою у структурі збройних сил. Особливої ваги набули легкі кавалерійські частини, часто сформовані за зразком варварських бойових одиниць, що поєднували швидкість, маневреність і здатність до ведення партизанської чи напіврегулярної війни. Одночасно з цим імперська стратегія зазнала кардинальних змін: замість агресивної експансії тепер пріоритетом стає оборона — збереження наявної території, контроль прикордонних ліній (лімесів) і локалізація загроз. Як зазначає Пат Саузерн: «Оборонна стратегія з мобільними підрозділами в межах лимесу виявилася більш пристосованою до умов варварських вторгнень і економічного виснаження імперії»⁴³. Стратегія оперативної оборони передбачала утримання гнучких резервів у глибинах території з можливістю їх швидкого перекидання до загрозливих ділянок без потреби переміщення основних корпусів із важливих центрів.

Разом із військовими реформами докорінної трансформації зазнала й дипломатія імперії. Якщо до битви при Адріанополі римляни вважали себе єдиною легітимною силою на просторі від Британії до Близького Сходу, а варварів розглядали винятково як підвладних або потенційних підкорених, то поразка 378 року стала сигналом до переосмислення цього світоглядного підходу. Імператор Валент, який відкинув можливість компромісу з готами та вдався до односторонніх військових дій, зазнав фіаско саме через свою дипломатичну негнучкість. Як підкреслює Ноель Ленскі: «Валент не захотів визнати готів рівноправними партнерами, вважаючи їх лише варварами, яких можна знищити

⁴³ The Roman Army: A Social and Institutional History // Pat Southern. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 174.

або вигнати. Його політика демонстративного ігнорування потребувала дипломатії та компромісу стала причиною фатального зіткнення»⁴⁴.

Феодосій I, навпаки, обрав шлях дипломатичного маневрування. Він уклав низку фоедусів — офіційних договорів із варварськими племенами, що передбачали взаємні зобов'язання: варвари отримували право поселення в межах імперії, а натомість повинні були постачати військові сили, захищати кордони, визнавати імперську владу та брати участь у внутрішній стабілізації. Цей новий підхід формував основу політики мирного співіснування, де перевага надавалася не відкритому конфлікту, а компромісу, дипломатії, асиміляції та культурному обміну. Саме такий тип взаємодії став характерним для Східної Римської імперії в наступні століття й дозволив їй зберегти державність у складних умовах варварської епохи.

Отже, поразка римлян у битві при Адріанополі не стала завершенням історії імперії, а, навпаки, ознаменувала початок нової епохи. Система, що була застарілою, перетворювалася на адаптивну модель управління та оборони, здатну до гнучкого реагування на виклики. Військова модернізація, переосмислення дипломатичних пріоритетів та інтеграція варварських народів стали запорукою виживання Східної Римської імперії. У цьому сенсі Адріанопольське фіаско можна вважати не стільки трагедією, скільки болючим, але необхідним кроком до формування нової візантійської ідентичності, яка визначатиме подальший розвиток регіону протягом наступного тисячоліття.

⁴⁴ Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D. // Noel Lenski. Berkeley: University of California Press, 2002. P. 282.

Висновок

Битва при Адріанополі 378 року, незважаючи на свою зовнішню очевидність як катастрофічної поразки для Римської імперії, насправді виявилася однією з найважливіших подій у пізньоантичній історії, яка підсумувала низку довготривалих структурних проблем у внутрішньому та зовнішньому устрої імперії. На прикладі цієї події чітко простежуються процеси деградації класичної римської армії, еволюції політичного керівництва та трансформації міжетнічних взаємин між імперським центром і варварською периферією. Катастрофа не була поодиноким епізодом, а закономірним підсумком тривалого занепаду державної системи. Проаналізовані у дослідженні аспекти засвідчують, що слабкість Риму на цьому етапі була насамперед не у військовому потенціалі як такому, а у відсутності стратегічної гнучкості, нездатності до модернізації армії, логістичних помилках, а також у розриві між владними центрами, які не змогли виробити єдиного плану дій. Особисті амбіції імператора Валента, зневажання координацією з Граціаном, а також спроба вирішити проблему винятково військовим шляхом, в обхід дипломатичних інструментів, стали відображенням глибшої політичної міопії, що була характерною для імперської еліти кінця IV століття.

Розгляд битви при Адріанополі як вододільного моменту дозволяє краще усвідомити не лише фактичний крах однієї кампанії, а й перехід до якісно нового етапу у розвитку римської державності. Цей період, який історіографічно охоплює межу пізньої античності та раннього середньовіччя, став ареною для формування нових політичних та етнокультурних моделей співіснування. Готи, які ще донедавна розглядалися виключно як загроза, поступово трансформувалися у повноцінного військово-політичного гравця, здатного не лише перемагати римські легіони, але й нав'язувати імперії власні умови співіснування. Їхня перемога при Адріанополі відкрила перед варварськими спільнотами нові перспективи: не як здобичників, а як активних учасників трансформації

постримського світу. Рим був змушений не лише визнати їхню силу, а й інституціоналізувати їхню присутність через систему федератів, що стала прообразом нових форм політичної організації, притаманних середньовіччю. Таким чином, поразка імперії у битві 378 року виявилася тим рубіконом, за яким завершилась епоха домінування римського легіону як уособлення влади, і почалася нова доба — доба взаємодії, адаптації, етнополітичного компромісу та поступового формування нового європейського простору, в якому римська спадщина залишалась важливою, але вже не єдиною основою політичного і культурного ладу.

Список використаних джерел та літератури

1. Ammianus Marcellinus *The Roman History of Ammianus Marcellinus*. Translated by C.D. Yonge. London: George Bell & Sons
2. Jordanes. *The Origin and Deeds of the Goths*, Université de Calgary, 1915
3. Libanius. *Autobiography and Selected Letters*. Harvard: Harvard University Press, 1992, vol. I – II.
4. Zosimus. *New History*. Canberra 1982
5. Goldsworthy. *The Complete Roman Army*. London: Thames & Hudson, 2003.
6. Peter Heather. *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
7. Michael Kulikowski. *Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
8. Bryan Ward-Perkins. *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
9. Herwig Wolfram. *History of the Goths*. Berkeley: University of California Press, 1988.
10. Hugh Elton. *Warfare in Roman Europe, AD 350–425*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
11. Edward Gibbon. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Edited by David Womersley. London: Penguin Classics, 1994.
12. Arther Ferrill. *The Fall of the Roman Empire: The Military Explanation*. London: Thames & Hudson, 1986.
13. Noel Lenski. *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century AD*. Berkeley: University of California Press, 2002.
14. Pat Southern. *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

15. Thomas S. Burns. *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425 AD*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.
16. J. H. W. G. Liebeschuetz. *Ambrose and John Chrysostom: Clerics between Desert and Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
17. Alexander Demandt. *Der Fall Roms: Die Auflösung des Römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*. Munich: C.H. Beck, 1984.
18. Warren Treadgold. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997.
19. Guy Halsall. *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
20. Peter Heather. *Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
21. Christopher Kelly. *The End of Empire: Attila the Hun and the Fall of Rome*. New York: W.W. Norton & Company, 2009.
22. A. H. M. Jones. *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
23. Michael P. Speidel. *Ancient Germanic Warriors: Warrior Styles from Trajan's Column to Icelandic Sagas*. London: Routledge, 2004.
24. John Matthews. *The Roman Empire of Ammianus*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989.
25. Bernard S. Bachrach. *Early Carolingian Warfare: Prelude to Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001.
26. Pat Southern. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001.
27. Neil Christie. *The Fall of the Western Roman Empire: An Archaeological and Historical Perspective*. London: Bloomsbury Academic, 2011.

28. C. R. Whittaker. *Frontiers of the Roman Empire: A Social and Economic Study*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.
29. David Lotz. *Roman Military Disasters: Dark Days & Lost Legions*. Barnsley: Pen & Sword Military, 2011.
Orationes // Libanius. Antioch: P. 390.
30. Walter Pohl. *The Transformation of Frontiers: From Late Antiquity to the Carolingians*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2001.
31. Guy Rogers. *The Sacred Identity of Ephesos: Foundation Myths of a Roman City*. London: Routledge, 1991.
32. Ramsay Mac-Mullen. *Corruption and the Decline of Rome*. New Haven: Yale University Press, 1988.
33. Otto Maenchen-Helfen. *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. Berkeley: University of California Press, 1973.
34. Adrian Goldsworthy. *The Fall of Carthage: The Punic Wars 265–146 BC*. London: Cassell, 2003.
35. Adrian Goldsworthy. *How Rome Fell: Death of a Superpower*. London: Yale University Press, 2009.